

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ,
ЯКІ ОПИНИЛИСЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХSOCIAL-PEDAGOGICAL SUPPORT FOR EDUCATION SEEKERS FORCED
TO BECOME PARTICIPANTS IN COMPLEX LIFE CIRCUMSTANCES

У статті розглядаються важливі для сучасної України питання надання здобувачам освіти, які опинились у складних життєвих обставинах, соціально-педагогічної підтримки. Наводяться методи та підходи, спрямовані на адаптацію таких здобувачів до освітнього процесу, та механізми надання з боку педагогів необхідної допомоги та морального супроводу на основі практичного досвіду авторів. Особлива увага приділена ролі працівників освіти у створенні дружнього та позитивного супроводу освітнього процесу з метою навчання та соціалізації здобувачів освіти, що опинились у складних життєвих обставинах. У статті зроблений акцент на те, що педагоги та учасники освітнього процесу можуть відігравати важливу роль у наданні підтримки таким особам шляхом їх включення до процесу соціально-педагогічної підтримки, яка сприяє поліпшенню навчальних досягнень учнів. Аналізуються різні підходи та стратегії соціально-педагогічної підтримки, спрямовані на полегшення викликів, що виникають у здобувачів освіти внаслідок складних обставин. У статті наводиться аналіз ефективності різних програм та ініціатив, спрямованих на підтримку цільової аудиторії здобувачів освіти. Висвітлюються важливі аспекти методики соціально-педагогічної підтримки та надаються рекомендації для розробки й вдосконалення програм, спрямованих на поліпшення якості освіти для тих, хто знаходиться у складних життєвих обставинах.

Визначаються особливості впливу освітян на свідомість здобувачів освіти з метою формування пріоритетної для суспільства персональної мотиваційної поведінки. Відзначено, що важливим для здобувача освіти є момент розуміння соціально допустимих норм поведінки з іншими учасниками освітнього процесу, розуміння важливості захисту власних прав. Здобувач освіти повинен зрозуміти власний потенціал, як особистості, яка формує свої соціальні відносини з іншими учасниками освітнього процесу.

Ключові слова: здобувач освіти, соціально-педагогічна підтримка, учасник складних

життєвих обставин, соціальна педагогіка, гуманістичний напрямок.

The article addresses crucial issues in contemporary Ukraine related to providing educational support for individuals who find themselves in challenging life circumstances. It discusses methods and approaches aimed at adapting such learners to the educational process and outlines mechanisms for educators to provide necessary assistance and moral support based on the practical experience of the authors. Special attention is given to the role of educational professionals in creating a friendly and positive environment during the educational process to facilitate the learning and socialization of individuals facing complex life circumstances.

The article emphasizes that educators and participants in the educational process can play a significant role in supporting such individuals by involving them in social-pedagogical support processes, which contribute to improving the academic achievements of students. Various approaches and strategies of social-pedagogical support are analyzed to alleviate challenges faced by learners due to complex circumstances. The effectiveness of different programs and initiatives aimed at supporting the target audience of educational seekers is also examined in the article. It highlights essential aspects of social-pedagogical support methodology and provides recommendations for the development and improvement of programs aimed at enhancing the quality of education for those experiencing difficult life circumstances.

The article explores the nuances of the educators' influence on the awareness of education seekers to shape society-relevant personal motivational behavior. It is determined that a crucial aspect for the education seeker is the moment of understanding socially acceptable norms of behavior with other participants in the educational process, grasping the importance of safeguarding one's own rights. The education seeker must comprehend their own potential as an individual forming social relations with other participants in the educational process.

Key words: education seeker, social-pedagogical support, participant in complex life circumstances, social pedagogy, humanistic approach.

УДК 376.6

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/67.2.49>

Кузьмін Д.В.,

канд. юрид. наук,
ст. викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Ніжинського агротехнічного інституту
Національного університету біоресурсів і природокористування

Леміш Н.О.,

канд. іст. наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Ніжинського агротехнічного інституту
Національного університету біоресурсів і природокористування

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Потреби сучасного суспільства ґрунтуються довкола отримання здобувачами освіти якісних та ґрунтовних освітніх послуг, що формує цілу низку вимог до викладача, у тому числі й таких, що потребують уваги до питань, пов'язаних із соціальними проблемами здобувачів. У ширшому розумінні, громадяни України, іноземці та особи без громадянства мають вільно й без обмежень реалізовувати свої потреби, пов'язані із здобуттям освіти. Проте події останніх років (організація карантинних заходів, пов'язаних із введенням профілактичних обмежень, та початок військових дій,

унаслідок яких потерпають та вимагають посиленої уваги цілі регіони України) потребують необхідності вирішувати проблеми соціального характеру як на рівні державних органів, так і за допомогою місцевих громад та окремих громадян, серед яких не останнє місце посідають працівники освіти.

Освітня, через спрямованість професійної діяльності, стають свідками та учасниками процесів, пов'язаних із необхідністю адаптувати здобувачів освіти до реалій освітнього процесу, надавати психологічну підтримку та практичні поради особам, які потрапили у складні життєві обставини. Саме тому питання соціально-психологічної

підтримки здобувачів освіти з боку викладацького складу освітніх установ є актуальним та тісно пов'язаним із реаліями сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про значення соціально-педагогічної підтримки здобувачів освіти досліджуваної категорії зауважували такі науковці: Ю. Богінська, О. Вакуленко, Н. Завєрико А. Рижанова, О. Рассказов, В. Тесленко, М. Чайковський, І. Козубовська, М. Козубовський, М. Колодич, Н. Клішевич, О. Литовченко, Т. Ткач, О. Яременко тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Через постійно зростаючі проблеми сьогодення (знаходження країни в стані війни) число здобувачів освіти, які опиняються у складних життєвих обставинах, зростає. Саме тому дослідження, направлені на розгляд адаптивних заходів, надання шляхів та методик соціально-психологічну підтримки цій категорії здобувачів, викликає нагальну потребу.

Мета статті полягає в аналізі шляхів і можливостей соціально-педагогічної підтримки з боку педагога, його впливу під час організації освітнього процесу на свідомість здобувачів освіти, які потерпають від проблем, пов'язаних з складними життєвими обставинами.

Методологія дослідження ґрунтується на потребі висвітлення значення соціально-педагогічної підтримки педагогами здобувачів освіти, які змушені були стати учасником складних життєвих обставин. Особливості проведення дослідження передбачали огляд та аналіз наявних наукових публікацій з обраної тематики, завдяки чому використовувалися такі загальнонаукові методи, як аналіз, синтез індукція та дедукція. З метою аналізу нормативних документів та збору інформації, пов'язаної з наявним педагогічним досвідом заявленої тематики, використовувалися емпіричний метод та метод системного аналізу. Необхідність проведення порівняння результатів дослідження стало можливим за використання методу компаративного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Діяльність сучасного педагога в освітньому процесі не обмежується лише викладацькою працею. Викладач, через професійні потреби, змушений у процесі комунікації із здобувачами освіти звертати увагу на їх фізичний та психологічний стан. Це дозволяє помічати зміни в поведінці, у емоційному стані здобувачів освіти, визначати особливості реакції на навколишнє середовище, аналізувати характер змін успішності, що є безпосередньо взаємозалежним від тих випробувань, що зазнає людина при виникненні складних життєвих обставин. Під час виникнення подібних ситуацій є природнім у поведінці викладача звернути увагу на здобувача освіти, який потребує додаткової опіки. Надати йому відчуття підтримки та співчуття,

адаптувати темп вивчення освітньої програми до психологічної та емоційної здатності сприймати новий освітній матеріал в умовах виникнення та наростання зовнішніх подій, що ведуть до стресових ситуацій. У такі моменти роль викладача набуває особливої важливості у контексті концепції соціально-педагогічної підтримки здобувачів освіти. Більше того, у сучасних нестабільних умовах організації навчання, менеджмент освітніх установ та їх педагогічний персонал повинні враховувати необхідність упровадження та вдосконалення інноваційних підходів та методів реалізації стратегії, спрямованої на покращення успішності засвоєння нових знань та здобуття корисних вмій та навичок здобувачем освіти, який в силу обставин став заручником складних життєвих ситуацій.

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про соціальні послуги» законодавцем визначено проблематику існування на території держави вразливих групи населення, осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, які порушують нормальну життєдіяльність особи і їх наслідки людина не можуть самостійно подолати, тому має нагальну потребу у отриманні допомоги [10]. У Законі також у статті 15 виокремлено чинники, які можуть зумовити складні життєві обставини: «похилий вік; часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті; невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування; психічні та поведінкові розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин; інвалідність; бездомність; безробіття; малозабезпеченість особи; поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків; ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини; втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі; жорстоке поводження з дитиною; насильство за ознакою статі; домашнє насильство; потрапляння в ситуацію торгівлі людьми; шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією» [10].

Підтримка здобувачів освіти з боку викладача є важливим моментом, який часто зустрічається в соціальній педагогіці й розглядається в контексті її гуманістичного напрямку. Найчастіше розглядається, як потреба здобувачів освіти у емпатії з боку викладача, що дозволяє формувати сприятливі відносини між учасниками навчального процесу через отримання ними заходів заохочення, що дозволяє ширше розкрити їх індивідуальний потенціал, формує мотиваційну базу для здобуття нових знань. Здобувачі освіти через виникнення важких життєвих обставин стають особливо вразливою категорією, яка потребує додаткової уваги та підтримки. Як наголошує дослідниця О.С. Іваницька, процес освоєння нових знань:

«реалізується у співпраці та особистому спілкуванні педагога та учня, а його основною метою є підтримка і розвиток особистості учня його природних здібностей» [6, с. 37].

Вітчизняні дослідники, проаналізувавши низку теоретичних підходів до визначення специфіки соціально-педагогічної підтримки, виділяють ряд її «характерних ознак: вид соціально-педагогічної діяльності, спрямований на виявлення, визначення й вирішення проблем дитини з метою забезпечення та захисту її прав, оптимізації умов соціалізації; завжди має адресний характер; не допускає звинувачень у проблемах, а сприяє їх розв'язанню» [1, с. 11].

Організація самої соціально-педагогічної підтримки повинна мати цілеспрямовані програмні завдання на основі комплексного підходу, який, на думку В.М. Бордюк та М.А. Бордюк, «потребує використовувати систему заходів» [2, с. 176], направлених на формування у свідомості [3, с. 5] здобувача освіти індивідуальних сприятливих мотивів [9, с. 71], надання допомоги для поступового впровадження заходів, направлених на здобуття нових знань та навичок в ході застосування методик адаптивного навчання з урахуванням особливостей технічних інновацій у сучасному освітньому процесі [8]. Фактично мова йде про те, що система соціально-педагогічної підтримки людей, що потрапили в силу різних подій у складні життєві обставини полягає в комплексній взаємодії (пов'язаної із вирішенням проблем матеріального, методичного, психологічного, організаційного, навчального виховного, економічного, інфраструктурного характеру) впливу різних суб'єктів, які мають різні права, що визначені законодавством та межами їх компетенції на індивідуальну свідомість, персонально виділеного окремого здобувача освіти. Ці заходи реалізуються на рівні функціонування державних органів, громадськості, інституту сім'ї, навчального закладу та педагогічного колективу. Проте ключове значення в адаптивному процесі належить також персонально окремо взятим викладачам, від дій яких залежить успішність навчання здобувача освіти, який потерпає від впливу важких життєвих обставин, учасником яких він був змушений стати. Зазначений системний підхід включає в себе поєднання інструментарію педагогічних та соціальних стратегій, з метою створення максимально сприятливих умов для розвитку та навчання окремого здобувача освіти, що потребує з боку педагога додаткової уваги. Так, вітчизняні дослідники О.С. Хмельницька та Л.В. Ткаченко, аналізуючи функції педагога, як наставника, відзначають, що «головне завдання наставника – поділитися особистим успішним досвідом, методами роботи й захистити свого учня від невдач і помилок» [17, с. 90].

Педагог під час колективної роботи (групи, класу) та індивідуальної роботи вживає заходи, які поєднують освітній процес із реалізацією соціально-педагогічної підтримки, яка може включати індивідуальні консультації [18, с. 54] та психологічну підтримку [14, с. 1], що надає можливість здобувачу освіти висловити свої проблеми та через демонстрацію емоцій розкритись. З метою покращення процесу включення здобувача освіти до занять, викладач адаптує компоненти своїх курсів, які він викладає, враховуючи емоційний та психологічний стан та особистісні характеристики здобувача.

За потреби викладач визначає необхідність організації додаткових навчальних заходів через проведення особистісного спілкування, впровадження додаткових лекційних та практичних занять, використання електронних програм та освітніх ресурсів, вживання мотиваційних та партнерських підходів, проведення екскурсій та заходів дозвілля та відпочинку. Більше того, через причини, викликані важкими життєвими обставинами, соціально-педагогічна підтримка здобувачів освіти може полягати в необхідності розвитку соціальних навичок, важливих для встановлення емоційного контакту та побудови успішних міжособистісних відносин. На цьому моменті важливо для викладача мати на інтуїтивному рівні навички сприймати емоції та настрої інших людей, через прояв співчуття, підтримки та емпатії. Викладач змушений своєчасно реагувати в межах комунікативної стратегії на зміни, що відбуваються в аудиторії, де він проводить заняття, враховуючи той факт, що його підопічні можуть бути учасниками різних ситуацій, що передбачає необхідність використання різних методів спілкування, характерних для людей із різним емоційним станом. Основою наявності подібних навичок у викладача є здатність до вирішення суперечливих, конфліктних та проблемних ситуацій та, як було зазначено Т. Кравченко та І. Брецько, вмінню визначати «переломні моменти, які детермінують прийняття рішення щодо вибору того чи іншого підходу» [7, с. 56].

Здобувач освіти, у процесі отримання освітніх послуг відволікається від проблемних ситуацій, які його оточують, розвиває навички самопізнання та самоповаги, що є важливим критерієм особистісного зростання. Потрібно відзначити, наскільки важливо відволікти учня від його проблем, надати йому позитивний досвід дружнього спілкування з педагогічним персоналом освітнього закладу та з іншими учасниками освітнього процесу. На цьому етапі варто акцентувати увагу здобувача освіти на розвитку його інтересів та хобі, до яких має природну схильність або вони викликають зацікавленість у нього. Важливо поетапно вживати дії, направлені на самореалізацію здобувача освіти, розкрити його потенціал. У цьому напрямі, на

шляху формування завдань, варто створити певні етапи оволодіння новими знаннями та навичками. Успіхи в досягненні чергового етапу здобувачем потрібно окремо виділяти, відзначати важливість цього моменту, заохочувати інших учасників освітнього процесу, які також будуть акцентувати увагу здобувача освіти на його досягненнях та успіхах. Отже, стратегія досягнення невеликих цілей повинна базуватися на конкретизації завдань, поетапному їх досягненні та умов настання нових кроків для досягнення завдання цілісного проєкту. Викладач повинен встановити терміни для досягнення здобувачем освіти кожного кроку, що формує пунктуальність, мотивацію та повагу до дисципліни та саморозвитку. Здобувач, або сам персонально, або за допомогою викладача, повинен скласти план дій, визначити наявні ресурси, що потрібні для досягнення цілі.

Важливим у цьому напрямі є створення викладачем ефективної та зрозумілої для здобувача системи моніторингу успішності [4, с. 102] та контролю [16], за якою буде оцінюватися прогрес здобуття нових знань та оволодіння новими навичками. Потрібно розуміти, що через несприятливі обставини здобувач освіти може не мати змоги виконати поставлені перед ним завдання в повному обсязі або частково. Приміром, ресурси, які повинен використати здобувач освіти під час реалізації навчальних завдань, може втратили внаслідок непередбачуваних подій, таких як: відсутність доступу до мережевих технологій, відсутність постачання електричної енергії, втрату житла та рідних, погіршення стану здоров'я тощо. Тому викладач повинен розуміти важливість адаптаційних заходів під час викладання свого навчального курсу здобувачам освіти, які відносяться до соціально вразливих категорій населення, і тому потребують додаткової уваги та підтримки. Викладач повинен уявляти можливу стратегію змін та бути готовим до застосування нових інноваційних методик викладання, розуміти можливість здобуття знань на альтернативних освітніх платформах, реалізуючи принцип академічної мобільності.

Особа викладача для здобувача освіти може виступати як ефективне джерело для персональної мотивації. Для людини дуже важлива роль у суспільних відносинах, де особливе місце відіграють займають особи, що сприймаються як авторитети. Педагог, через особливості професії, володіє моральним ресурсом впливу на свідомість здобувача освіти, який можливо розглядати з точки зору наявності функцій, пов'язаних із авторитетом та повагою. Як зазначила вітчизняна дослідниця О.В. Горицька: «Сучасний професійний імідж викладача передбачає сформованість образу привабливої, інтелігентної, знаючої, успішної й гармонійної людини, яка певним чином впливає на оточення, зокрема студентів» [5, с. 133].

Саме це формує у здобувача освіти мотиваційні стимули, розкриваючи викладача, як учасника адаптаційного процесу, та здобувача після початку виникнення несприятливих для нього ситуацій. Тому важливо спостерігати за ініціативністю, мотивацією, бажанням досягати поставлених раніше цілей здобувачем освіти та відзначати малі досягнення та перемоги, бачити свою результативність та прогрес, що повинно надихати здобувача на досягнення нових знань, умінь та навичок під час отримання освітніх послуг.

Зазначений підхід повинен сформувати у здобувача освіти впевненість у своїх силах, розкриє світогляд [15, с. 8] через позитивне самоприйняття себе [13, с. 136], дозволить побудувати логічний ланцюг, через який буде будуватися позитивне ставлення до себе та оточуючих. Здобувач освіти повинен зрозуміти свою персональну унікальність та цінність на основі власних досягнень під час навчання та взаємодії в колективі.

Важливим для здобувача освіти є також момент розуміння соціально допустимих норм поведінки з іншими учасниками освітнього процесу, розуміння важливості захисту власних прав. Повинно виникнути розуміння наявності у нього та інших людей особистого простору через розуміння того, що є прийнятним та допустимим у спілкуванні з іншими учасниками освітнього процесу. Важливо в цьому моменті акцентувати увагу здобувача на допустимі та адекватні способи висловлювання своїх бажань, потреб і вимог для налагодження ефективної взаємодії з іншими людьми. Здобувач освіти повинен зрозуміти власний потенціал, як особистості, яка формує свої соціальні відносини з іншими на основі апелювання за захистом власних прав, відстоювання своєї гідності. За необхідності здобувач освіти повинен отримувати як психологічну допомогу, так і правову. Зазначене потребує від педагогічного колективу навчального закладу проведення консультацій та співпраці із фахівцями, які можуть надати професійні та корисні поради з юридичних та психологічних питань усім учасникам освітнього процесу.

Під час надання соціально-педагогічної підтримки здобувачам освіти також є важливим аналіз стану фізичного та психологічного здоров'я аналізованої нами категорії здобувачів. Для підтримання фізичного здоров'я потрібно мотивувати до фізичної активності [11, с. 202] через регулярне заняття спортом, уникнення шкідливих звичок, дотримання правил гігієни, збалансованого харчування, нормального сну. Психологічне здоров'я також є важливою частиною становлення особистості. На цьому етапі дуже важлива соціальна підтримка з боку оточення: членів сім'ї, друзів, педагогів та інших здобувачів освіти.

Важливим моментом соціально-педагогічної підтримки здобувачів освіти є координована

спільна групова робота, яка передбачає взаємодопомогу, координацію та розподіл обов'язків для досягнення спільної мети. Здобувач освіти під час вирішення навчальних завдань змушений акцентувати свою увагу на нових пріоритетах, які відсторонені від його проблемних ситуацій. У процесі спілкування з іншими, під час колективної роботи здобувач освіти повинен відчувати взаємодопомогу та взаємопідтримку. Учасники освітнього процесу діляться між собою різними ідеями та досвідом, визначають пріоритети та розробляють план виконання поставленого перед ними завдання. Саме різноманітність підходів різних учасників освітнього процесу дозволяє обрати кращі рішення для виконання завдань, які визначені планом. У такий спосіб формується система уявлень про значення командної роботи, проявляються навички соціальної взаємодії, спільної організації роботи. У здобувача освіти виникають нові стимули та мотиви до творчості та ініціативності, формуються позитивні уявлення та відчуття власної важливості та персональної відповідальності під час роботи в команді.

З метою зменшення періоду адаптації здобувача освіти до нових умов під час організації колективної роботи здобувачів освіти можна долучити до процесу рольової гри [12]. Учасники гри, через процес моделювання різних ситуацій та відігривання соціальних ролей, розвивають комунікативні соціальні навички, що дозволяє налагодити механізм соціальної взаємодії та допомоги. Таким чином, виникає довіра з боку здобувача освіти, що став свідком складних життєвих обставин, до інших учасників освітнього процесу. Під час організації навчання через рольові ігри здобувачі отримують можливість моделювати соціальні навички, які у подальшому можуть бути корисні людині протягом її життя. Взаємодіючи, учасники рольової гри розвивають вміння творчо знаходити шляхи до подолання кризових явищ, учаться аргументувати та відстоювати свою думку, вислуховувати критику й досягати порозуміння та компромісів, що в подальшому може сприяти впевненості в собі, своїх вміннях та навичках.

Висновки. Отже, сучасні проблеми розвитку держави, пов'язані із веденням військових дій в Україні, сприяють збільшенню чисельності випадків, коли люди, сім'ї та цілі громади стають заручниками складних життєвих обставин, що виникають у їхньому житті. Проблема складних життєвих обставин полягає в тому, що вирішення їх не можливе без сторонньої підтримки. Тому значення соціально-педагогічної підтримки значно зростає й у закладах освіти. Педагог, через значущість своєї соціальної ролі в суспільстві та в силу професійної необхідності, постійно комунікує із різними верствами населення, у тому числі й із

такими, які постраждали від негативних наслідків впливу від складних життєвих обставин. Саме тому значно зросла роль менеджменту навчального закладу, учасників освітнього процесу та педагогів у адаптації здобувачів освіти, шляхом їх включення до процесу соціально-педагогічної підтримки, яка сприяє покращенню навчальних досягнень учнів. У освітньому процесі педагог, окрім виконання функцій, пов'язаних із навчанням здобувача освіти, який постраждав від впливу складних життєвих обставин, через індивідуальну та колективну співпрацю (з іншими викладачами, здобувачами) сприяє розвитку соціальних навичок та формує підґрунтя до поступової реабілітації та соціалізації.

Досліджувана тема не охоплює всіх аспектів соціально-педагогічної підтримки здобувачів освіти, які стали учасниками складних життєвих обставин, що й обумовлює актуальність подальших досліджень у зазначеному напрямі з метою більш глибокого вивчення особливостей та потреб здобувачів освіти під час отримання освітніх послуг.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Алексєєнко Т. Ф., Жданович Ю. М., Малиношевський Р. В. та ін. Соціально-педагогічна підтримка дітей та учнівської молоді : монографія / ред. Т. Ф. Алексєєнко. Київ : ТОВ «Задруга», 2017. 168 с.
2. Бордюк В.М. Бордюк М.А Соціально-педагогічна підтримка старшокласників у процесі їхнього професійного самовизначення. *Наука і освіта*. 2008. № 3. С. 175–180.
3. Бундак М. В. Роль емоційного інтелекту у формуванні мовної естетичної свідомості здобувачів освіти на заняттях зарубіжної літератури. *Формування мовного естетичного ідеалу засобами навчальних дисциплін : зб. наук. праць / редкол.: С. В. П'ятаченко (голова), І. Б. Іванова, З. В. Савченко та ін. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2022. С. 5–10.*
4. Гончарова О.С. Особливості оцінювання знань здобувачів вищої освіти в умовах дистанційного навчання (на прикладі історичних дисциплін. *Новий колегіум*. 2023. № 3(111). С. 101–106. URL: <https://dpspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/12408>
5. Горицька О. В.. Позитивний імідж викладача як показник його педагогічної майстерності. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету : [збірник]*. 2023. Вип. 38. С. 130–134.
6. Іваницька О. Розвиток тьюторства у закладах вищої освіти Німеччини : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Львів, 2019. 270 с. URL: <https://pnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1820/dysertaciyaivanyuckoioyksanystepanivny.pdf> (дата звернення: 15.01.2024).
7. Кравченко Т., І. Брецько І. Характеристика міжособистісної взаємодії педагога у ситуації конфлікту та фактори, які її визначають. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2009. Вип. 16–17. С. 56–58.

8. Кузьмін Д.В., Леміш Н.О. Роль адаптивного навчання в умовах розвитку технологій Індустрії 4.0. *Інноваційна педагогіка*. 2023. № 60. С. 248–255. URL: <http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/60/50.pdf>
9. Луценко, О. В. Мотивація як основа свідомого ставлення здобувачів вищої освіти до навчальної діяльності. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. 2016. Випуск 2 (84). С. 71–77. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/78393434.pdf>
10. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19?find=1&text=складних+життєвих+обставин#Text> (дата звернення: 15.01.2024).
11. Романенко С.С., Бандура В.А., Панасюк О.В. Позитивна мотивація до занять як вагомий чинник успішності школярів на уроках фізичної культури. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 57. Т. 2. С. 201–203. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/57/part_2/40.pdf
12. Романюк Ж. Г. Особливості використання рольової гри як засобу підвищення мотивації у вивченні англійської мови. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2023. № 25, С. 397–399. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.03.2023.068>
13. Рудницька С.Ю., Колярова А.О. Психологічні особливості рефлексії тілесного досвіду як засіб самоприйняття особистості. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. № 5(75), С. 136–142. URL: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-75-5-136-142>
14. Слюсаревський, М. М., Григоровська, Л. В. Психологічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах війни. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 2022. № 4(1). С. 1–7. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4129>
15. Смирнова М. Система ціннісних орієнтирів сучасної української школи. Джерело педагогічних інновацій. Цінності Нової української школи. *Науково-методичний журнал*. 2022. Випуск № 2(38). С. 8–15. URL: <https://edu-post-diploma.kharkov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Джерело-ціннісних-орієнтири-№2-2022-макет.pdf#page=8>.
16. Тригуб І.П., Никитенко О.В. Особливості контролю успішності студентів в умовах кредитно-модульної системи організації навчання. 2012. Вип. II (35). С. 309–316. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/jspui/handle/123456789/4985>
17. Хмельницька О.С. та Ткаченко Л.В. Наставництво як інструмент професійного розвитку майбутнього педагога. *International scientific and practical conference «Pedagogy and Psychology in the Modern World: the art of teaching and learning» : conference proceedings*, February 26–27, 2021. Vol. 2. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». Р. 89–93. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/104/2736/5854-1?inline=1>
18. Шамрай, О. В. Індивідуальні консультації як фактор підготовки педагогів-дошкільників до роботи в умовах інклюзії. *Імідж сучасного педагога*. 2016. №3 (162). С. 54–55.